

UDK: 070 (497.6) "1913/1914"
323.1 (497.6=163.43*) "1913/1914"
Pregledni rad

HRVATSKA MISAO U BOSNI I HERCEGOVINI 1913 - 1914. GODINE – model građenja nacionalnog identiteta – ¹

HUSNIJA KAMBEROVIĆ

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini u predvečerje Prvoga svjetskog rata bili su rezultat unutarnjih političkih procesa koji su se na tom prostoru odvijali od 1878, s jedne, te snažnoga utjecaja općih balkanskih previranja toga vremena, s druge strane. Historiografija se odavno bavi pitanjem nacionalnih odnosa i procesom integracije pojedinih nacija u Bosni i Hercegovini, pri čemu je s pravom posebna pažnja posvećivana upravo austrougarskom razdoblju, jer su tada počeli brojni procesi koji će se završiti tek koncem 20. stoljeća. U ovom radu na primjeru jednog časopisa koji je izlazio u Bosni i Hercegovini pred Prvi svjetski rat, pokušavam pokazati kako se nastojao graditi hrvatski nacionalni identitet kod Bošnjaka, odnosno kako se pokušavalo bosansko-hercegovačke muslimane integrirati u hrvatsku naciju. Pri tome pokušavam pokazati kako je to u Bosni i Hercegovini bio dosta kompliciran proces, a faza nacionalne agitacije imala je različite uspjehe u ovisnosti ne samo od nositelja agitacije nego i od krajnjih ciljeva te agitacije. Pokazalo se kako je ova faza agitacije za integriranje muslimana u Bosni i Hercegovini u okvire hrvatske nacije na kraju rezultirala neuspjehom.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, nacionalna propaganda, muslimani, Hrvati

---

¹ Prikazani rezultati u ovom radu proizašli su iz znanstvenog projekta *Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u BiH*, provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Pristup

Eric J. Hobsbawm u djelu *Nacije i nacionalizam* smatra kako je pojava knjige češkog historičara Miroslava Hrocha o društvenim preduvjetima nacionalnih preporoda malih evropskih nacija označila “novo razdoblje u analizi sastava pokreta za nacionalno oslobođenje”.² Hrochova analiza nacionalnih pokreta “malih naroda” na prvi pogled se čini dosta prihvatljivom za sagledavanje procesa integracije nacija u Bosni i Hercegovini, ali naša literatura, koja se bavila pitanjima integriranja nacija, nije uvažavala nikakve teorijske modele nego se isključivo fokusirala na empirijsko utvrđivanje činjenica vezanih za taj proces. Posebno se to odnosi na razdoblje bosanskohercegovačke historije u austrougarsko doba, koje obiluje mnoštvom vrijednih ostvarenja, ali bez ikakvih pokušaja teorijskih uopćavanja.³ Stoga se čini da bi naredne pravce razvoja naše historiografije valjalo usmjeriti na traženje načina da se procesi u našoj historiji sagledavaju u širim evropskim kontekstima i u okvirima teorijskih modela formuliranih u evropskoj znanstvenoj literaturi.

U tom smislu valjalo bi iznova osmotriti proces integriranja Bošnjaka u modernu naciju, pri čemu na razdoblje njihova nacionalnog razvoja u vrijeme austrougarske vladavine treba gledati tek kao na jednu fazu nacionalne integracije koju karakterizira još uvijek jaka nacionalna agitacija, slično kao kod ostalih “malih nacija”, kako je to pokazao Miroslav Hroch u svojoj knjizi. No, treba odmah objasniti da se pod pojmom “male nacije” ne podrazumijeva malobrojne nacije, nego one zajednice koje su se nalazile u multietničkim imperijama kojima je vladala strana vladajuća nacija.⁴ Bošnjaci u vrijeme austrougarske uprave imaju svoje institucije preko kojih se odvija proces nacionalne agitacije (časopise, novine, književnost, razna društva – pjevačka, trezvenjačka, sportska, političke stranke).

Ipak, moramo biti jako oprezni u pokušaju da se Hrochov model primijeni na slučaj nacionalne integracije Bošnjaka. Iz Hrochove tipologije možemo

---

² Hobsbawm J. E. 1993. 6.

³ Dž. Juzbašić, M. Imamović, Z. Grijak, R. Donija, N. Šehić, L. Đaković, F. Hauptmann – samo su neka imena koja su ostavila vrijedna ostvarenja o historiji nacija u BiH u doba austrougarske uprave. Mirjana Gross je na primjeru integracije hrvatske nacije pokušala primijeniti Hrochovu tipologiju nacionalnih pokreta. (Gross M. 1981)

⁴ Hroch M. 2006. 36-39.

preuzeti dio koji govori o fazi nacionalne agitacije kao obilježja nacionalnog preporoda “malih nacija”. Kod Bošnjaka tokom čitave prve polovice 20. stoljeća traje faza nacionalne agitacije, ali je ta agitacija bila usmjerena u dva pravca: jedan je pravac agitacije vodio integriranju u posebnu naciju, a drugi u okvire “drugih” nacija. Dakle, ključni proces jeste izgradnja nacionalne svijesti kao svijesti o pripadnosti naciji. To se postiže nacionalnom agitacijom.

Model agitacije

Krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, agitacija, kojoj je cilj bio integriranje bosanskohercegovačkih muslimana u hrvatsku ili srpsku nacionalnu zajednicu bila je veoma intenzivna, a nositelji te agitacije su bile prve generacije muslimanskih intelektualaca.⁵ Može se uočiti kako su pojedini nositelji nacionalne agitacije po nekoliko puta mijenjali pravce svoje agitacije, te su u pojedinim razdobljima agitirali za posve različite nacionalne ideje među muslimanima, za što kao najbolji primjer može poslužiti Safvet-beg Bašagić.⁶ Njegova je uloga ostala još uvijek nedovoljno objašnjena u povijesti građenja nacionalnih identiteta, mada je njegova percepcija veoma različita, a njegovo je djelo bilo predmet instrumentalizacije u različitim epohama, zbog čega je sam Bašagić ocjenjivan kao antibošnjak, velikobošnjak, antiaustrijanac, kroatofil, dobar pjesnik, loš pjesnik, dobar historičar, loš historičar, vjerski fanatik, vjerski smutljivac, itd.

Agitacija o integriranju muslimana u okvire hrvatske nacije potjecala je s jedne strane od dijela muslimanskih intelektualaca, a s druge od dijela hrvatske političke elite, i to kako one iz Hrvatske tako i dijela hrvatske političke elite iz Bosne i Hercegovine. Za nas su ovdje od podjednake važnosti agitacije koje su dolazile iz oba pravca (muslimanski intelektualci i hrvatska politička elita).

Od muslimanskih intelektualaca koji su agitirali za muslimansku integraciju u hrvatsku naciju valja istaknuti one intelektualce koji su se školovali u Zagrebu ili drugim centrima Monarhije, ali ne postoje precizni podaci iz kojih bismo mogli zaključiti kako je bila efikasna ta agitacija, odnosno, koliko je uspjela izgraditi aktivnu hrvatsku nacionalnu svijest među muslimanima u

---

⁵ Hadžijahić M. 1990. 156-221.

⁶ Džanko M. 2006.

Bosni i Hercegovini. Iz kasnijeg razvoja događaja može se zaključiti kako je taj pokušaj ipak završio neuspjehom, jednako kao i pokušaji hrvatske političke elite. No, trebalo bi naglasiti kako hrvatska politička elita nije bila jedinstvena o pitanju odnosa prema muslimanima i njihovom eventualnom integriranju u hrvatsku nacionalnu zajednicu. Hrvatski historičar Zoran Grijak je u svojoj knjizi dokazao da je Josip Stadler, svjestan činjenice da se mali broj muslimana u nacionalnom smislu osjećao Hrvatima, zastupao tezu o tome kako se u Bosni i Hercegovini katolici imaju integrirati u hrvatsku nacionalnu zajednicu, a nije negirao mogućnost da bi se i muslimani u budućnosti mogli integrirati u hrvatsku nacionalnu zajednicu, ali je to držao nerealnim u uvjetima velike identifikacije nacije i religije. "Nadbiskup Stadler nije htio odustati od namjere da hrvatskom nacionalnom pokretu u Bosni i Hercegovini da katolički pečat, ne nijećući mogućnost hrvatskog nacionalnog opredjeljivanja i političkog organiziranja muslimana. Liberalno orijentirana hrvatska svjetovna inteligencija i franjevci i dalje su držali da politički pokret bosanskohercegovačkih Hrvata mora imati interkonfesionalno obilježje, zbog potrebe pridobivanja muslimana za taj pokret. Pri tom su zanemarivali činjenicu da se pretežit dio muslimanske veleposjedničke aristokracije, koja je bila politički relevantna kao mogući politički saveznik, uglavnom već odlučila za suradnju sa Srbima, ne odustajući od političkog ideala postizanja autonomije u sklopu Osmanskog carstva".⁷

Za razliku od Stadlera, liberalna hrvatska struja u Bosni i Hercegovini zastupala je ideju interkonfesionalnog hrvatstva predviđajući integraciju muslimana u hrvatsku naciju, i to najprije kroz stvaranje interkonfesionalnih hrvatskih političkih stranaka.

Važna činjenica, koju valja imati u vidu prilikom analize motiva i dometa hrvatske nacionalne agitacije među muslimanima, jeste pravaška propaganda u Bosni i Hercegovini. Zapravo, širenje hrvatskog nacionalizma među muslimanima nije moguće sagledavati izvan konteksta pravaške ideologije, a Hrvatska narodna zajednica, osnovana 1906. godine, u suštini je promovirala takve ideje kada su u pitanju muslimani.

S druge strane, pojedine muslimanske političke stranke početkom 20. stoljeća također, u svom programu imaju ideju buđenja i širenja hrvatske nacionalne svijesti među muslimanima. *Muslimanska svijest*, političko glasilo

⁷ Grijak Z. 2001. 177-194.

Muslimanske napredne stranke, osnovane 1908. godine, u prvom broju, objavljenom u srijedu 2. septembra 1908, objavljuje *Program stranke*, ističući da je njihov cilj da okupe “sve slojeve svoga naroda na borbu i obranu, da muslimani u BiH očuvaju svoju vjeru, svoj imetak, svoj društveni položaj, svoju individualnost”. Borit će se protiv državne autonomije BiH, a naročito protiv toga da se BiH pripoji Srbiji ili Crnoj Gori “ili kojoj drugoj balkanskoj državnoj tvorbi”. U političkom dijelu programa MNS zastupa tezu kako su muslimani “starosjedilačko bogumilsko plemstvo hrvatskog podrijetla” zbog čega među muslimanima treba snažiti hrvatsku nacionalnu svijest.⁸ Nešto kasnije će ova stranka, doduše, revidirati svoj program i odreći se javne i masovne propagande radi nacionaliziranja muslimana u hrvatsku naciju, ali će ipak ostati izvan velikog političkog utjecaja na muslimansku zajednicu, što se najbolje pokazalo u doba saborske djelatnosti, kada je ova stranka po pravilu loše prolazila u muslimanskim masama.

Jedan od časopisa, kojim se nastojao graditi hrvatski nacionalni identitet među muslimanima, bila je *Hrvatska misao*. Ovaj časopis je izlazio koncem 1913. i početkom 1914. godine. Prvi broj je izašao u Sarajevu 1. novembra/studenog 1913. godine. Glavni urednik je bio Šemsi-beg Salihbegović, a vlasnici dr. Bahrija Kadić i Nikola Precca. U zaglavlju lista je stajalo da je to “glasilo hrvatske nacionalne omladine”, da se sjedište Uredništva i Uprave nalazilo u Sarajevu, u Napretkovom domu.

U prvom broju objavljen je program lista pod naslovom *Naš program*. Tu se konstatira kako se odavno osjećala potreba za jednim ovakvim listom među bosanskohercegovačkim Hrvatima. Glavni zadatak ovoga lista je “da u našoj omladini budi hrvatsku narodnu svijest i hrvatski narodni ponos, da je iz svih nam hrvatskih krajeva okuplja oko jedne, prostrane, nacionalne misli (naglasio H.K.) i međusobnim je upoznavanjem zbližava, te u savezu s tijem da joj pruža zgode, kako će na podesan način moći iznositi svoje osjećaje, želje i težnje, i kako će se pripremiti na samostalno mišljenje i odlučan patriotski rad u kasnijem svom životu”. Taj cilj će ostvarivati na taj način što će “prikazivati našoj mladeži znamenite događaje iz prošlosti i sadašnjosti našeg hrvatskog naroda (naglasio H.K.) kao i djela slavnih naših djedova, crtati će prirodne ljepote i bogatstvo hrvatskih nam zemalja, isticat će vrline, ali i mane, našeg

⁸ *Muslimanska svijest*, br. 1. Sarajevo: 2. 9. 1908.

naroda, a obazirat će se i na djela drugih naroda i njihovih velikana; neće se pak uz pobudu i pouku zanemariti sasvim ni zabava, te će se prema prilikama uvrštavati i zgodni beletristički proizvodi”. Ističe se ovo oslanjanje na prošlost hrvatskoga naroda “jer *mi Hrvati sviju vjera* (naglasio H.K.) imamo i previše razloga da prošlošću svog naroda budemo ponosni” jer je “Hrvatska jedna od najstarijih evropskih država, a u Habsburškoj Monarhiji od svih današnjih njezinih naroda prvi osnovasmo svoju kraljevinu mi Hrvati. Bure i oluje, koje toliko velikih naroda i jakih država već davno izbrisaše s površine zemaljske, te bure i oluje ne mogoše uništiti nas Hrvata niti naše domovine Hrvatske”. Dalje se konstatira kako su Hrvati sada u teškom položaju, kako su pocijepani, pa je zadaća hrvatske omladine “da namjesto rascjepkanosti i potištenosti povrati svom narodu jedinstvo i slobodu”.⁹

Vidimo, dakle, kako se već od prvog broja razvija propaganda u cilju širenja nacionalne svijesti i to pozivanjem na prošlost, stare književne pisce i tako dalje, što je sve bilo u skladu sa modelima nacionalne agitacije malih nacija u fazi “nacionalnog preporoda”.

U prvom je broju objavljena i pjesma “Hrvatska misao” (autor je “Mirko”) koja je trebala imati funkciju hrvatske budnice. U ovoj se “budnici” ukazuje na zajedničku svijest koja je vremenom samo “uspavana” i koja se sada budi:

*Pod pepelom iskra tinja
Od drevnijeh jošte dana;
To je svijest roda moga
Uspavana, zapretana.*

*Bez plamena i bez žara
Pogledi nam mrakom blude,
Lutajući ne vidimo
Drevnu braću, svoje ljude.
[...]
Novom čežnjom zagrijani
Brat će poći uz svog brata,*

⁹ “Naš program”. *Hrvatska misao*, br. 1. Sarajevo: 1. 11. 1913. 1-3.

*Novo doba dočekaće
Ujedinjen dom Hrvata.*

Hrvatska nacionalna svijest među muslimanima, ali ne samo među muslimanima, nastojala se potaknuti pozivanjem ne samo na zajedničku "svijest" nego i na nešto što su oni smatrali vrlo konkretnim: hrvatsko državno pravo, što je još jedan od temeljnih argumenata pravaške ideologije. U prvom broju hrvatsko državno pravo se ovako definira: "Pravo, koje nekom narodu daje jamstvo, da se može u svojoj domovini samostalno razvijati, svojom sudbinom po svojoj vlastitoj volji raspolagati, svoje odnose među svojim članovima uopće, a osobito prema ostalim narodima, sa svojim odlukama uređivati i tražiti, da se o njemu bez njega i njegova sudjelovanja ne smije ništa rješavati, - to pravo zovemo državnim pravom toga naroda u političkom smislu riječi. Svaki narod, koji kao takav ima svoje narodno ime, nema svog državnog prava i svaki narod nije i narod u političkom smislu riječi. Narod u političkom smislu jest pravna korporacija (udruženje) sa svojim prostorno uređenim djelokrugom i svojom vlastitom vlašću, koja tim udruženjem ljudi upravlja na temelju prava i ovlaštenja, koje proističe iz same korporacije ili zajednice, a ne na temelju ovlaštenja podijeljena od druge koje vlasti. [...] Istina je nažalost, da u današnjem vijeku osobito u javnom pravu prevladava sila nad pravom i da pojedine države odnosno narodi u odnosu prema drugim narodima imaju toliko prava koliko i snage, ali se ipak ne smije zaboraviti, da je sila samo prolazna i odvratna, te da ono, što se samo silom podržava, nije stalno, nego uvijek prikladno, da se protivnom silom odbije i uništi".¹⁰

Već od prvog broja pažnja čitatelja se usmjerava na povijest Bosne i tu se traže argumenti koji bi ušli u prilog temeljnoj tezi koja se promovirala u ovom časopisu – nastojanje da se Bosna pokaže kao povijesni hrvatski prostor, a na temelju toga da se dalje "budi" i propagira hrvatski nacionalizam među muslimanima.¹¹ U članku pod naslovom *Teritorijalni razvoj Bosne* cilj je bio dokazati kako Bosna i Hercegovina nikada nije bila srpska zemlja, a ponajmanje čisto srpska zemlja, kako su u to vrijeme tvrdili neki srpski politički krugovi.

---

¹⁰ Pavičić dr. Ivan. "Hrvatsko državno pravo". *Hrvatska misao*, br. 1. Sarajevo: 1. 11. 1913. 4-6.

¹¹ Husni – Hasan. "Teritorijalni razvoj Bosne". *Hrvatska misao*, br. 1. Sarajevo: 1. 11. 1913. 6-11.

Upotrebljava se, dakle, naziv Bosna, kao kraći naziv za Bosnu i Hercegovinu. Autor polazi od spominjanja Bosne oko 950. godine od strane Konstantina Porfirogeneta, a potom se poziva na raspravu Ferde Šišića (*Herceg-Bosna prigodom aneksije*), koji prvobitnu Bosnu smješta na prostor između izvora rijeke Bosne i Vranduka, između planina Jahorina, Treskavica, Bjelašnica, Ivan i Botovnja (s juga), Pogorelica, Zec, Vranica, Radovan, Komar i Radalje (sa zapada), Vlašić, Tvrtkovac, Konjuh i Javornik (sa sjevera) i rijeka Drina ispod Zvornika do ispod Goražda (sa istoka). Pisac ovoga članka stoga taj dio Bosne naziva “prava Bosna”. Prema piscu ovoga članka, “prava je Bosna” samo jedna oblast koju su Hrvati stvorili još u 7. stoljeću (poput Bijele Hrvatske, Posavske Hrvatske ili Slavonije /u okviru koje su oblasti Srijem, Soli, Usora i Donji kraji/) i Crvene Hrvatske (koja se, opet, dijelila na manje oblasti: Neretvanija ili Paganija, Humska zemlja ili Zahumlje, Travunija, Duklja). Kao dokaz da je Bosna hrvatska zemlja, autor članka navodi činjenicu da su jedino Hrvati imali čast bana, a nijedan drugi narod, pa je po tome Bosna “nesumnjivo” hrvatska zemlja.

Vidimo kako se ovdje od prvoga broja pokušava graditi ne hrvatski kulturni nacionalizam među muslimanima (što su krajem 19. stoljeća činili i neki drugi pokreti) nego hrvatski politički nacionalizam među muslimanima.

U prvom broju objavljen je, među ostalim, i članak *Sokolstvo i naš narod* (autor Ljudevit Auer iz Moskve) u kojemu se govori o sokolskim društvima koja su “potpuno prožeta hrvatskim narodnim idealima”. U sličnom je tonu i tekst pod naslovom *Vrijeme leti, spremajmo se!* (16–19) u kojem se na publicistički način govori o krunidbi kralja Tomislava 925. na Duvanjskome polju, a potom je ispisana biografija Ante Starčevića (20–22), za koga se ne propušta napomenuti da je “starinom iz Hercegovine”. Njegova se biografija završava ocjenom da se radi o čovjeku koji je “glavni pokretač borbe za hrvatsko ime u XIX. stoljeću, te je kao osvjedočeni zatočnik hrvatskog jedinstva nezavisti i slobode bio odlučan protivnik kako Mađara tako i Nijemaca. [...] Ali radi njegove rijetke ustrajnosti u borbi za hrvatsko ime i hrvatska prava, radi njegove vječne zasluge: što je probudio hrvatstvo i u ondašnje doba gotovo od propasti spasio hrvatsko ime, - radi toga mora svaki Hrvat spominjati Starčevića s najvećim poštovanjem; i sigurno hrvatska zemlja nije rodila od njega značajnijeg, nesebičnijeg i ponositijeg Hrvata”. Ovom kratkom Starčevićevom biografijom časopis *Hrvatska misao* je potvrdio svoje pravaško opredjeljenje

prema muslimanima.

U drugom broju, časopis se već okreće ne samo prema promoviranju hrvatskog nacionalizma među muslimanima nego i konfrontiranju sa srpstvom, s ciljem da se parira promoviranju ideja srpskog nacionalizma među muslimanima. U članku *O hrvato-srpstvu i hrvatstvu* (autor Specians) (1-5) konstatira se kako su “Hrvato-srpstvo” i “Srbo-hrvatstvo” kovanice događaja iz 1895. godine. “Braća po krvi, jezikom jedni s Hrvatima, Srbi - sve do pred kratko doba - bijahu vazda na strani tlačitelja i odnemagača hrvatskih” (2).¹² Pred opasnostima od njemačkog i austrijskoga nacionalizma rodila se ideja srbo-hrvatstva.

“Već se kojih 15 godina srbo-hrvatuje. Bez svake sumnje: velika, lijepa misao, kad [...] kad bi bila iskreno, osjećajno, s religijom provadana i sa srpske strane. Tome, na žalost, nije tako. U ovo godina Hrvatska je u politici pod vidom srbo-hrvatstva oborila Kuenov režim, obarala njegove silom nametavane našljenike, prošla sramotu veleizdajničkog i Friedjengova procesa, a završila nesretnim komesarijatom, doživotnom tamnicom mladog Jukića, dugotrajnom robijom Dojčića, Cesarca i drugova. Danas se nalazi na mrtvoj tački”. Kao posebno teške posljedice tog “srbo-hrvatovanja” navodi se slijedeće: “Veliki dio hrvatske mladeži na račun srpsko-hrvatskog jedinstva mnogo je izgubio od svoje prave, primarne, hrvatske sadržine, obmanjujući svom silom svoje uši, oči, dušu, te je ona upravo toliko srpska koliko i hrvatska. Ta nacionalna nonšalansa, često frazerstvo, gospodskih gesta uvjeravanje samoga sebe i drugih, kako je X.Y. istodobno izvrstan Srbin i Hrvat, - po našem mišljenju luda je obmana i samozavaravanje. Život, taj čudni gospodin, poučava iz dana u dan svakog Hrvata, bilo gdje on bio, o nepobitnoj istini, koja govori više od stotinu idioma, a glasi, da od 800.000 bos.-hercegovačkih Srba, te 600.000 njih u Hrvatskoj i Dalmaciji, nema ni *jednoga* Srbina, koji bi i jotu svoga Srpstva dragovoljno prepustio u korist Hrvatstva. Pomagani religijom, rođeni i odgajani sretnom po njih činjenicom, da ima na Balkanu dvije slobodne srpske državnice,

---

¹² *Hrvatska misao*, br. 2. Sarajevo: 1. 12. 1913.

matice Srpstva, rasadiše čiste srpske misli i srbovanja, osvjetnici Kosova, pobjednici na Bregalnici i t d. - Srbi Hrvatske i Herceg - Bosne nijesu bili, a danas su još mnogo manje ono, za što ih drže neke hrvatske naivčine. U Hrvatskoj i Dalmaciji od nužde su s Hrvatima, u Bosni, mada brojno slabiji od Hrvata muslimanskih i katoličkih, mrzeći nas proganjaju neviđenom vehemencijom". Razlog za to je u tome što su Hrvati i Srbi različiti. "Ima razlika dubokih, velikih, starih, vjekovnih - hiljadugodišnjih! Historija nas pozna kao dvije srodne no ipak od tamnoga tamo zakarpatskoga doba dvije divergentne crte". [...] "Hrvat - Srbin, dvije divergentne povijesne linije, dvije riječi, svaka svojom intonacijom. Da problem bude misteriozniji, jezik nam je zajednički, a teritorijalno smo isprepleteni međusobno. [...] Srbin - Hrvat, dva imena s dvjema nacionalnim težnjama. Čisto ortodoksno pravoslavno i - liberalni zapadnjački katolicizam u slozi s vjerom muslimanskom. Dva svijeta, koji još u daleku budućnost ne mogu biti jedno". [...] "U današnje doba diferenciranih i tačno determinovanih pojmova o narodu i narodnosti, ne može se živjeti životom neke vrsti nacionalnih amfibijaca. Hrvat i Srbin, dva su svijeta, a ako srodni, svaki o sebi tako teški, da je potreban lijepi niz godina, dok odvagнеш jedan, pa drugi. Da se može srbo-hrvatovati, najprije se mora dobar niz intelektualnih godina ili hrvatovati ili srbovati. Da budeš dobar Hrvato-Srbin, moraš najprije pošteno, u tančine, proći školu svoje individualne, plemenske boje, školu svoje nacije, da školovan skladan i cjelovit možeš shvatiti i zaljubiti se u krugove svojih najbližih, suplemenjaka" [...] Što znači hrvatovati? Čudan upit u današnje, nada sve nacionalističko doba. Mi ćemo odgovoriti na nj:

Hrvatovati znači osjećati se jedno s hrvatskom nacionalnom cjelinom;

Poznavati tu nacionalnu cjelinu;

Njezinu prošlost i sadašnjost u tančine;

Putovati hrvatskim krajevima, upoznati hrvatski narod, zavoliti ga, ponositi se njime;

Muku mučiti radeći za hrvatske težnje;

Imati gorku suzu u oku i uzavrjelu krv, kad pomisliš na 29.

srpnja 1845. na 30. travnja 1671.;

Znati za tragediju pod Gvozdom i duboko je osjećati;

Znati za oronule dvorove narodnih velikana, osjećati krvlju nakvašenu grudu, dje padoše borci za hrvatsku slobodu;

Proučiti prošle i sadašnje naše kulturne, gospodarske, parlamentarne prilike;

Imati ljubavi i osjećaja za hrvatski živi i mrtvi svijet, i ujedno: proučiti prošlost i sadašnjost hrvatske nacije, napiti se svim onim, što je naše, čisto hrvatsko, jedino pod zvijezdama!” [...] “Lijepo je među bezbroj naroda biti članom naroda hrvatskoga. Stoga tražimo i zahtijevamo od današnje naše omladine muslimanske i katoličke, da joj riječ Hrvat ne bude tek prazna firma, no pojam sočan, pun strasti, oluja, čežnja, ljubavi, suza, sreće i nesreće hrvatske. Zahtijevamo nacionalizam pun čistoga, hrvatskoga sadržaja u ime svog individualnog narodnog ponosa i prošlosti naše. Božicu nacionalizam obožavaju Francuzi, Nijemci, Talijani, Rusi, Poljaci, Česi, njihove balkanske simpatije - braća Srbi, Albanezi, Grci, Bugari, Karavlas i drugi. Povratak k sebi, u sebe s osjećajem velikoga Starčevića i Kvaternika, ali s novom devizom: *Ljubi i štuj Slavenstvo i svoju najbližu braću, da stoputa više štuješ i ljubiš sebe samoga*”.

Drugi je članak *Zadnji dan u školi. Pripovijest mladog Elzačanina*, autora Alfonse Daudet, prijevod sa francuskog (6-9).

Treći članak je *Hrvatski nacionalizam* (autor dr. Srećko Perišić, 9-11). U ovome se članku polazi od konstatacije da je ideja nacionalizma “igrala kod svih naroda jednu od najjačih uloga [...]. Nacionalna je ideja nutarnji imperativ prirodnih zakona, vezan ljubavlju rođene grude, odnjihan pjesmom prošlosti i historije, oživljava brigama i težinom sadašnjosti i ispunjava slavom ljepše budućnosti. [...] Nas zanima nacionalna ideja hrvatstva, jer je ona *danas*, kao nikad prije, postala silom vanjskih prilika, aktualna.

Hrvatska nacionalna misao ima u svom razvitku dugi put raznih faza: proživjela je ilirstvo, slavenstvo i jugoslavenstvo i došla do čistog izražaja individualnog hrvatstva. [...] Ideja hrvatskog nacionalizma znači čisto hrvatstvo s programom hrvatske države bez ikakve natruhe, neagresivno, koncilijantno, pomirljivo, legalno i ustavno. [...] Ideju hrvatskog nacionalizma postavi u nje-

nom potpunom sjaju Genij Starčević. Dr. A. Starčević je najizrazitiji i najveći hrvatski nacionalista, a pravaštvo je politikom nacionalnom stvorilo nacionalnu knjigu: tu su Kumičić, Harambašić, Starčević i drugi. [...] Hrvatski nacionalizam znači: Nad hrvatskim narodom Bog, na zemlji on sam svoj gospodar - to znači: hrvatska sloboda. U svojoj slobodi hrvatski je narod sebi suveren, što znači: Hrvatska nezavisna. Slobodan narod okuplja se u jedinstvo, tražeći svoju sreću, ne isključujući nikoga u radu za domovinu. Neminem leadere. Padaju oznake: jugoslavenstva, srbstvo-hrvatstva, nestaje: dalmatinizma, slavenstva, bošnjaštva i nastaje: Hrvatska cjelokupna”.

U drugom broju objavljena je i biografija Josipa Juraja Strossmayera, te informacije o društvima: “*Svijest*” - društvo napredne muslimanske akademske omladine u Beču, koje je 13. studenoga održalo skupštinu na kojoj je za predsjednika izabran Kasim Dizdarević, tu su zatim Ibrahim Paježidović, Džemil Drljević, Hašim Šerić, Sejfidin Muftić, Zajim Hadžidedić i Izudin Džanano-
vić; “*Tvrtko*” - klub Hrvata akademičara iz Herceg-Bosne u Zagrebu, koje je na skupštini 8. studenog izabralo rukovodstvo: Đuro Krešić - predsjednik, Sulejman Mujagić, Karlo Steinberger, Fran Stipić, Hilmija Šehić, Mihajlo Uhlik, Ante Topalović, Džafer-beg Kulenović, David Rubić i Ibrahim Hadžiomera-
gić; “*Klub Hrvata muslimana akademičara iz Herceg-Bosne*” u Zagrebu: Salih - Hikmet Baljić predsjednik, Alija Hotić, hafiz Salih Đozić, Sulejman Mujagić, Ibrahim Hadžiomera-
gić, Džafer-beg Kulenović, Murat Kapidžić i Hilmija Šehić.

U trećem broju objavljen je nastavak iz prvog broja članka *Hrvatsko državno pravo* (autor Dr. Ivan Pavičić, 1-2).¹³ “Subjekt državnog prava jest država kao juristička cjelina. Narod, koji nema svoje države, ne može ni govoriti o svojem pozitivnom državnom pravu”. U članku se dalje dokazuje kako hrvatska država postoji, da je ona (hrvatska država, sa svojim političkim narodom, posebnim teritorijem i vlastitom vlašću) kao ravnopravan državni subjekt sklopila Hrvatsko - Ugarsku Nagodbu 1868, ali je i nakon toga Hrvatska zadržala pravni značaj države”.

Za ideje koje je promovirao ovaj časopis važan članak pod naslovom *Hrvatstvo Herceg-Bosne u narodnoj predaji i običajima* (autor Ivan Zovko, 5-11), u kojem se dokazuje hrvatstvo Bosne. Navodi se i slijedeća pjesma:

---

¹³ *Hrvatska misao*, br. 3. Sarajevo: 1. 1. 1914.

*Majka sina u bešici nina,
Ninajuć ga pjesmu zapjevala:
"Nini, paji (spavaj) sine Rvatine
Resti (rasti) majci do konja viteza:
Do viteza i do bojnog koplja;
Dušmani ti pod nogama bili,
Ko tvom đogi u pločama klinci."*

Druga pjesma je također veoma karakteristična:

*Prošetala Arvatova Ajka,
Prošetala preko Bazerđana.
Ona sreća Arvatova Muju.
Tri puta je njega pobratila:
"Bogom brate, Arvatović Mujo,
najti ovu vezenu mahramu,
pa je podaj Sarajliji Ibri:
Koliko je na mahrami grana,
Onoliko ga dopalo rana!
Koliko na mahrami kuka,
Onoliko ga dopanulo muka!
Koliko je na krušci krušaka,
Onoliko ga ubilo pušaka!
Koliko je na gradu pendžera,
Onoliko ga l'ječilo berbera!
Svaki berber po godinu dana
Ale - berber devet godin dana!
Lijeva mu usahnula strana
A kroz desnu proticala trava!
Niti mogo umrit ni preboljet,
Dok od mene ne isko halala.*

Naravno, ni ovaj broj nije ostao bez promoviranja hrvatskih pjesnika (tu je tekst o Spomeniku hrvatskom pjesniku Silviju Strahimiru Kranjčeviću, koji je na sarajevskom groblju otkriven 28. septembra 1913, prilikom otvaranja

Napretkova doma), kao i biografije znamenitih hrvatskih povijesnih ličnosti (ovom prilikom je objavljena biografija Eugena Kvaternika).

U četvrtom broju je članak posvećen Kranjčeviću (1-5),¹⁴ zatim članak *Jezik Bosanaca i Hercegovaca zove se hrvatskim* (autor Husni - Hasan, 6-8). *Pjesma Bosni* (autor Omer, 8-9), te osvrt na knjigu *Hrvatski kraljevi* od Vladimira Nazora (autor Anonimus, 10-13).

Posebno je značajan članak *Još jednom o jedinstvu Hrvata i Srba* (autor H. Alija, 13-14). Tu se polazi od konstatacija kako od početka 19. stoljeća postoji ideja o jedinstvu Slovenaca, Hrvata i Srba “iako se tad nije, strogo uzevši, radilo o pravom jedinstvu, nego više o narodnoj (slavenskoj) uzajamnosti, koju je prvi pokrenuo veliki Čeh Jan Kollar, da se slavenski, naročito južnoslavenski, narodi što više zbliže”. Tada se Hrvati, Slovenci i Srbi okupljaju oko ideje ilirizma, ali već 1842. Srba “ne vidimo nikako u ovom pokretu”. Nakon ilirizma, Strossmayer je pokrenuo ideju jugoslavenstva, ali ona nije našla odraza kod Srba (“dok on osniva akademije, društva, galerije, sveučilište i druge kulturne ustanove pod jugoslavenskim imenom i u svrhu svih južnih Slovena, dotle Srbi rade sve i samo za svoje srpske interese i pod svojim narodnim imenom”).

Nastavak članka *Još jednom o jedinstvu Hrvata i Srba* objavljen je u petom broju časopisa.¹⁵ U ovome se nastavku zastupa teza o Hrvatima i Srbima kao dva posve različita naroda, te da Srbi nikada nisu prihvatili jugoslavenstvo, nego su uvijek poistovjećivali srpstvo i jugoslavenstvo. “Iako vele, da su pristale narodnog jedinstva, Srbi nikada ne zaboravljaju razvijati srpski i samo jedino srpski nacionalizam. Oni nikad ne prestaju upravo otimat hrvatske krajeve (Dalmaciju, Bosnu), hrvatske književnika (Gundulića, Martića, Vojnovića). To ne čine samo šovinistički političari, nego to čine i najbolji njihovi naučenjaci [...] I u cijelom nastojanju Srba oko narodnoga jedinstva Hrvata i Srba mi ne vidimo ništa drugo nego nastojanje, da oni s pomoću našom skrhaju vrat Bugarima, a onda će oni lako obračunati i s nama. [...] Koliko im je stalo do narodnog jedinstva, vidi se najbolje iz tog, što su najveći protivnici sjedinjenja Bosne sa Hrvatskom, i to iz jedinog uzroka, jer bi tim izgubili relativnu većinu, koju u Bosni sačinjavaju”.

U šestom broju časopisa puno prostora posvećeno je A. G. Matošu, a po-

¹⁴ *Hrvatska misao*, br. 4. Sarajevo: 1. 2. 1914.

¹⁵ *Hrvatska misao*, br. 5. Sarajevo: 1. 4. 1914.

vod je njegova smrt.¹⁶ Odmah na prvoj stranici je objavljena pjesma *Matošu* (autor Omer), te tekst *O čovjeku, koji je više od književnosti* (autor Specians, 2-5). Važan je tekst *Katolici i muslimani nazivaju se Hrvatima* (autor Husni - Hasan, 6-13). Odmah na početku ovoga članka se konstatira: "Muslimani i katolici autohtoni su elemenat u Bosni i Hercegovini, pa su po tome i Hrvati, jer su ove zemlje spadale u rimsku Dalmaciju i Panoniju, koje - kako piše i Konstantin Porfirogenet - naseliše Hrvati. Ima danas dosta ljudi (doduše ne Hrvata) koji muslimanima i katolicima poriču njihovo Hrvatstvo. No to je badava". Na kraju se konstatira kako su muslimani i katolici u BiH Hrvati "i da se nikada nijesu nazivali Srbima, a niti ih je iko tim imenom zvao. Hrvatstvu je sve na put stajalo, ali uzalud! Ono se ne da zatrti i baš je to znak, da je hrvatstvo u Herceg - Bosni staro korjenito".

U sedmom je broju na početku objavljena pjesma *Ljubav i jedinstvo katolika i muslimana Hrvata* (autor Kantemir, 1-2), a Hamdija Kreševljaković je napisao tekst povodom smrti Tade Smičiklasa (*Tade Smičiklas*, 2-5). Tu je i članak *Hrvati i jugoslavenstvo* (autor Nebojša, 6-11), u kome se raspravlja o "narodnom jedinstvu" Hrvata, Srba i Slovenaca. Konstatira se kako je moguće jedino relativno zbliženje, u kojem će se tri naroda međusobno pomagati, i pri tome svaki zadržati svoju autohtonost i samobitnost, a ne "narodno jedinstvo" ("apsolutno zbliženje" u kojem na svim poljima nestaje Srba, Hrvata i Slovenaca). "Do narodnog jedinstva doći neće! Jedini je moguć narodni sporazum", jer je povijest to dokazala. "Hrvati su živjeli svojim životom, Srbi svojim, njih ne vežu ni vesele ni žalosne zajedničke uspomene. Neka svaki svoje štuje! Čemu ta umjetna sentimentalnost i lažne suze, kad doista može svakako da zagrije samo prošlost vlastitoga naroda, kao što se samo na vlastitoj prošlosti može da osnuje vlastita budućnost. Prije svega dakle budimo dobri Hrvati, a onda istom Jugoslaveni!"

Na kraju ovoga broja, u rubrici LISTAK je tekst o Hrvatsko-muslimanskom konviktu. Naime, već dvije su godine postojala u Sarajevu i Mostaru dva konvikta, pa je uprava tih konvikata odlučila da se osnuje jedno društvo, koje bi imalo muslimanski karakter i bilo "posve na nacionalnoj podlozi". Upravu novoga društva su činili: prof. Hadžić - predsjednik, Bećir Mehmedbašić - podpredsjednik, a članovi: profesori Alagić, Renđeo, Vučak, Sadiković sudac

¹⁶ *Hrvatska misao*, br. 6. Sarajevo: 1. 5. 1914.

i Huseinagić prokurista M. C. B, a revizorni odbor su činili Suljagić i Gluhbegović.”

Ovim je brojem završeno prvo godište izlaženja lista. Na kraju je Uredništvo molilo sve čitatelje i pretplatnike da izvrše svoje finansijske obaveze i da rašire list među prijatelje. Nije poznato da li je list dalje izlazio, ili se ugasio nakon prvoga godišta. Prije će biti da je časopis prestao izlaziti, jer je već počeo Prvi svjetski rat, a ideje, koje je časopis promovirao, polako su na sebe preuzimali drugi listovi.

Izvori i literatura:

a) Izvori:

1. *Hrvatska misao*, br. 1-6. Sarajevo: 1913/14.
2. *Muslimanska svijest*, br. 1 Sarajevo: 2008.

b) Literatura:

1. Džanko M. 2006. *Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana). Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
2. Grijak Z. 2001. *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest, Vrhbosanska nadbiskupija, Dom i svijet.
3. Gross M. 1981. *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
4. Habsbawm J. E. 1993. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Novi Liber.
5. Hadžijahić M. 1990. *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*. Zagreb: Islamska zajednica.
6. Hroch M. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.

SUMMARY

THE “HRVATSKA MISAO” REVIEW IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1913 – 1914 – A MODEL FOR BUILDING ETHNIC IDENTITY –

Ethnic relations in Bosnia and Herzegovina in the eve of WW I were the result of internal political processes that had been developing in this part of the continent since 1878, on the one hand; while, on the other, they were strongly influenced by general turbulences in the Balkans of that era. This paper uses the example of the *Hrvatska misao* review that was issued in Bosnia and Herzegovina before WW I, trying to demonstrate how efforts were made to build the Croatian ethnic identity among the Bosniaks, i.e. what attempts were made to integrate Bosnian-Herzegovinian Muslims into the Croatian nation. The paper's main thesis is that, in Bosnia and Herzegovina, this was a rather complicated process, whereby the phase of national propaganda had different degrees of success depending not only on its very proponents, but also on its targets. It turned out that this phase of propaganda aimed at integrating the Muslims in Bosnia and Herzegovina into the Croatian nation has ultimately failed.

Key words: Bosnia and Herzegovina, national propaganda, Muslims, Croats

